

II. MEŞRUTİYETİN İLANINDAN TATİL-İ EŞGAL KANUNU'NA (1909) OSMANLI PAYİTAHTINDA İŞÇİ HAREKETLERİ*

FROM THE PROMULGATION OF THE SECOND CONSTITUTION TO
THE STRIKE ACT (1909) LABOUR MOVEMENTS IN THE OTTOMAN
CAPITAL

Umut KARABULUT**-Ömer Faruk ÖZKUL***

Kabul Tarihi/Accepted: 21.06.2017

Öz

Tanzimat Dönemi öncesi Osmanlı Devleti'nde, devletin geleneksel ekonomik yapısından mütevellit işçi sınıfı kavramı oluşmamıştı. Ancak Tanzimat Dönemi ile birlikte muhtelif alanlarda yüzünü Batı'ya dönen Osmanlı Devleti, ekonomik olarak da Batılılaşma aşamasını başlatmıştır. Payitaht İstanbul gibi kozmopolit liman kentleri de Batı ekonomisinin Osmanlı Devleti'yle tanışmasında ve Osmanlı toprakları üzerinde nüfuz sahibi olmasında etkili olmuştur. Bunun sonucunda ise, Batı işçilerine ait sosyo-ekonomik taleplere dayalı hak arama mücadelesi ve protesto kültürü Osmanlı işçilerini de etkilemiştir. Meşrutiyet'in ikinci kez ilan edilmesi ile de birlikte İstanbul ve liman kentlerindeki işçiler başta olmak üzere Osmanlı işçileri, mevcut sosyo-ekonomik duruma dair memnuniyetsizliklerini ve isteklerini daha özgür bir şekilde dile getirmeye başlamış ve Tatil-i Eşgal Kanunu'na (1909) kadar sürecek olan yoğun bir grev dalgası başlatmışlardır. Bu makalenin amacı ise bu süre zarfında işçi hareketlerinin, kozmopolit bir limana sahip Payitaht İstanbul'da nasıl seyrettiğini ve Osmanlı işçilerinin nasıl sınıfsal bir nitelik kazanmaya başladığını¹ incelemektir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı işçileri, Payitaht İstanbul, Tatil-i Eşgal Kanunu (1909), işçi hareketleri, II. Meşrutiyet, Liman işçileri.*

Abstract

On Ottoman Empire before the Tanzimat period, the notion of labor did not arise because of Ottoman Empire's traditional economic structure. However, with the Tanzimat period, the Ottoman Empire turned to the west in various fields and started the economic Westernization process. Cosmopolitan port cities such as capital city Istanbul have also been influential in the fact that the Western economy met with the Ottoman State and had influence over the Ottoman lands. Therefore, the rights-seeking struggle and protest culture based on socio-economic demands of Western workers also affected the Ottoman workers. Along with secondly-announced constitutional monarchy, Ottoman workers that especially belongs to port cities like Istanbul began to express their dissatisfaction and desire for the current socio-economic situation in a more free way and they initiated a huge strike wave that will last until the Ottoman Strike Law (1909). The aim of the article is to examine how the workers movements progress during this period on Istanbul and also to research how Ottoman workers began to acquire a labor character.

Keywords: *Ottoman workers, Capital city Istanbul, Ottoman Strike Law (1909), worker movements, Secondly-announced constitutional monarchy, Port workers.*

* Bu makale, Ömer Faruk Özkul tarafından yüksek lisans çerçevesinde hazırlanan çalışmanın genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü/Denizli, umutkarabulut035@gmail.com

***Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı/Denizli.

1 Zafer Toprak, *Türkiye'de İşçi Sınıfı (1908-1946)*, İstanbul 2016, s. 7.

1- Giriş

Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet'in ikinci kez ilan edildiği tarih, 23 Temmuz 1908'e denk düşmektedir. O tarihe dek Osmanlı ülkesindeki iktisadi durumun bozuk oluşu ve artan enflasyon, Osmanlı işçilerinin ücret tezyidi ve müsavat adına daha şiddetli mücadele etmesine sebep olmuştur. Anayasanın yürürlüğe girişiyle birlikte bir takım toplumsal güvenceler elde eden kitleler, taleplerini yeni bir düzende daha yüksek sesle dile getirmeye başlamışlardı. Tanzimat Dönemi'nde Batı etkisine açık hale gelmeye başlayan² Osmanlı sosyo-ekonomik düzeni, aynı zamanda Batı tarzı bir takım toplumsal örgütlenme ve protesto hareketleriyle de tanışmış ve Osmanlı topraklarında işçi hareketleri küçük çaplı da olsa ortaya çıkmıştı. Ancak meşrutiyetin ilanından Tatil-i Eşgal Kanunu'na kadar (9 Ağustos 1909) olan süre zarfında işçi hareketleri ayyuka çıkmış, bu hareketler ancak mezkûr kanun sayesinde oldukça yavaşlatılabilmektedir. Bu kanunla önü kesilen işçi hareketleri 1912'de tekrar canlansa da savaşlar ve Bâb-ı Âli Baskını gibi olaylar yüzünden tekrar dindirilmiştir.³ Burada belirtildiği üzere Meşrutiyet'in ikinci kez ilanından, Tatil-i Eşgal Kanunu'na dek geçen süre içinde işçi hareketleri önceki ve sonraki zamanlara göre daha yoğun seyretmiştir.

Meşrutiyet'in ilanında cihet-i askeriye'nin ve İttihat-Terakki Cemiyeti'nin çabalarının önemli bir yeri olduğu gibi Batı'nın Osmanlı Devleti üzerindeki ekonomik yayılma politikalarıyla bizzat karşılaşmış olan Osmanlı işçilerinin özgürlük ve eşitlik adına yaptıkları mücadelelerin de çok büyük etkisi vardır.⁴ Bilhassa İstanbul gibi liman kentleri Osmanlı ekonomisinin kapalı yapısının çözülmesinde ve işçilerin Avrupa tarzı protesto kültürüyle tanışmasında aktif rol oynamıştır. Bunun sebebi ise liman kentlerinin resmî reformların ilk uygulandığı ve kapitalist dünya ekonomisinin devlet ile ilk karşılaştığı yerler olmasıdır.⁵

2- II. Meşrutiyet'ten Önce Ülkedeki Ekonomik Durum ve İşçiler

Meşrutiyet öncesi Osmanlı Devleti, iflasını ilan etmiş, Duyun-u Umumiye ve Reji İdaresi gibi Batı'nın sömürücü-denetleyici kurumlarını sınırları içerisinde bulundurmaya zorunda kalmıştı. Bunun neticesinde ise hayat pahalılaşıyor ve halk ağır vergiler altında eziliyordu. 1881'de kurulan Duyun-u Umumiye birçok geliri⁶ denetim altında tutuyordu. Quataert'e göre; 1883 yılında kurulan Reji'nin, tütün üretimini denetlemek için attığı adımlar,⁷ üreticileri bir protesto yolu olan kaçakçılığa itiyor, böylece hem daha fazla kazanıyor, hem de üretim yapabiliyorlardı.⁸ Reji, kaçakçılığı durdurması için hükümete baskı yapıyor, üreticiler de hükümete Reji'yi şikâyet ediyordu. Hükümetin Reji ile üretici arasında kalmak gibi bir durumu olsa da, kaçakçılık olaylarına yeterli müdahalede bulunmayarak üreticiye el altından destek oluyordu. Bunu 1896'da kaçak üretim-satımın, kontrollü üretim-satımı geçmesinden anlayabilmekteyiz.⁹ Yalnız Meşrutiyet öncesi kaotik ortamda hükümet

2 Taner Aslan, "II. Meşrutiyet Dönemi İşçi Hareketleri ve Bu Hareketlerin Meydana Getirdiği Sorunlar Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:25, Ankara 2011, s. 34.

3 Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, der. Erik Jan Zürcher ve Donald Quataert, İstanbul 2017, s. 41.

4 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, İstanbul 1978, s. 36. Ayrıca Yıldırım Koç Osmanlı işçilerinin istibdadın yıkılmasında bir rolü olmadığını düşünmektedir. Bkz. Yıldırım Koç, "II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki ve Osmanlı İşçileri", *Bilim ve Ütopya*, Sayı: 233, Ankara 2013, s. 1.

5 Y. Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu*, İstanbul 2004, s. 18.

6 Tuz, balıkçılık, pul, tütün ve alkollü içkilerden alınan vergiler, damga vergisi, bazı bölgelerden alınan haraçlar ve diğer bazı gelirler. Bkz. Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Ankara 1987, s. 20.

7 Filiz Diğiroğlu, "Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı:43, İstanbul 2014, s. 237-238.

8 Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Ankara 1987, s. 16.

9 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 29.

II. Meşrutiyetin İlanından Tatil-i Eşgal Kanunu'na (1909) Osmanlı Payitahtında İşçi Hareketleri

kendini koruyabilmek için Reji'den askerî destek alacaktı.¹⁰ Buradan anlaşılacaktır ki hükümet Reji'ye yönelik protestolara göz yumarken kendisine karşı yapılan hareketlere tahammül göstermiyordu.

Osmanlı ekonomisinin Batılılaşmasıyla grev hareketleri işçiler tarafından öğrenilmeye başlanmış ve ekonomik taleplere ulaşmak için kullanılmıştı. 1863'te Zonguldak kömür madenlerinde, 1872'de Beyoğlu Telgrafhanesinde ve Yarımburgaz-Ömerli Demiryolu yapımındaki işçiler arasında, 1873 ve 1875 yıllarında İstanbul Tersanesi'nde görülen grevler ekonomik tabanlıydı. Bu grevler hakkındaki ayrıntıları Yavuz Selim Karakışla *Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923* adlı makalesinde birkaç cümleyle anlatmıştır.¹¹ Grevler siyasal yapı dolayısıyla başarılı olamasa da böylesi bir kültürün ortaya çıkması ve işçi sınıfı tarafından benimsenmesinde önemli rol oynamıştır. Liman işçileri de Meşrutiyet öncesinde eylemler yapmışlardır. Örneğin 1890'da Marius Michel'in imtiyazı olarak kurulan Dersaadet Rıhtım Şirketi ile Galata Limanında modernleşme girişimleri yaşanmış ve bu limanlarda çalışmakta olan işçiler, işlerini kaybetme tehdidiyle karşılaşmıştır.¹² Bu doğal olarak liman işçilerinin modernleşme girişimlerini protesto etmesine sebep olmuştur. Bir de Rıhtım Şirketi'nin taşımacılığı ele almasıyla hamal ve kayıkçılar şirket bünyesinde çalışmak zorunda kalmıştı. Hamalların çoğu Ermeni'ydi ancak 1895 Ermeni olayları¹³ sonucunda bu hamalların¹⁴ yerine Kürt hamallar işe alınmıştı. Bu hamallar şirketin kendilerine verdikleri günlük 3,5 kuruştan memnun kalmamışlar, zam istemişlerdi. Talepleri reddedilince de hamaliye ücretini¹⁵ cebren tekrar almaya başlamışlardı. Rüşumat Emaneti'nin hamallar üzerindeki denetiminin yetersizliğinden dolayı hamallar 1907'de çıkarılan talimatnameye kadar bu şekilde çalışabilmelerine rağmen mezkûr talimatnamenin kurallarına uymayan 42 hamal işlerinden uzaklaştırılmıştı.¹⁶ 1888'de kurulan Anadolu Demiryolu Şirketi'nin de alt kademelerinde Osmanlı işçileri vardı.¹⁷ Quataert'e göre bu işçiler yöneticilerinden ve kendilerine sunulan hayat şartlarının yetersizliği ile ücret adaletsizliği gibi konulardan huzursuzdular.¹⁸ Kendileri taleplerini şirkete iletebilmek için daha sonra sendikalaşacaklar ve greve gideceklerdir. İşçilerin bu Batılı protesto kültürünü tanımlarında Batı'nın iktisadi yayılımı ile karşılaşmaları etkili olmuştur. Avrupa ekonomisinin yayılmacılığı Osmanlı Devleti'nin kapalı iktisadî yapısını cebren dönüştürmüştür.¹⁹ Yani boykot, protesto ve grev gibi hareketleri ortaya çıkaran şartlar aslında modernleşme sürecinin doğurduğu şartlardır.²⁰

3- II. Meşrutiyet ve Sonrası İstanbul İşçilerinin Durumu

24 Temmuz 1908 sabahı meşruti yönetimin ilanı sanki sıradan bir resmî ilanmış gibi İstanbul gazetelerinde basılmıştı.²¹ Hâlbuki Meşrutiyet daha ilan edilir edilmez yurt

10 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 41.

11 Yavuz Selim Karakışla, *a.g.m.*, s. 30-31.

12 Can Nacar, "20.Yüzyılın Başında İstanbul Limanı: Hamallar, Dersaadet Rıhtım Şirketi ve Osmanlı Hükümeti", *Kebikeç*, Sayı: 41, Ankara 2016, s. 51.

13 Olaylar hakkında bilgi için bkz. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara 2014, s. 51-56., Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul 2015, s. 131-132., Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1*, İstanbul 2009, s. 590-622.

14 Meşrutiyetten sonra bu hamallar işe tekrar girebilmek için 1909 Mayısına kadar dilekçe vermişlerse de talepleri kabul edilmemiştir. Bkz. Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Ankara 1987, s. 88.

15 Hamallar tüccarlardan arka yükleri için bir, sırik yükleri için iki kuruş ücret alıyorlardı. Bkz. Can Nacar, "20. Yüzyılın Başında İstanbul Limanı: Hamallar, Dersaadet Rıhtım Şirketi ve Osmanlı Hükümeti", *Kebikeç*, Sayı: 41, Ankara 2016, s. 53.

16 Can Nacar, *a.g.m.*, s. 54.

17 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 70.

18 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 73.

19 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 13.

20 Y. Doğan Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 18.

21 Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara 2014, s. 130.

çapında heyecanlı gösterilere ve hürriyet kutlamalarına sebep olacaktı. Tüm yurttan insanlar, uhuvvet kutlamaları yapmış, her dinden insanlar sokaklarda birbirlerini kutlamaya başlamıştı. Hatta İstanbul sokaklarında *hürriyet kokartları* satılmaya başlanmış, bu kokartlara kadınların bile yoğun ilgisi olmuştu.²² Bununla birlikte özgürlüğün ne olduğunu tam olarak bilmeyen toplum bunca yıldır işleyen düzenin yıkıldığı düşüncesiyle kendi sorunlarını çözmeye yönelmiş²³ ve istibdada ait memurları işlerinden attırarak eski düzenden intikam almaya başlamıştı.²⁴ Hürriyet ilan edilir edilmez İstanbul'daki liman işçileri de iş hakları adına harekete geçti. Daha evvel 1907 Talimatnamesi ile Rıhtım Şirketi'nden kovulan 42 hamal, temmuz sonu ağustos başında eski işlerine cebren girip tüccarlardan hamaliye ücreti almaya başladı.²⁵ Ayrıca mavnacılar da Rıhtım Şirketi'ni protesto ederek gemilerden yapılacak yükleme-boşaltma işlemlerinde daha modern bir araç olan yüzer dokların değil, kendi emeklerine ihtiyaç duyulan mavna ve salapuryaların kullanılmasında direttiler.²⁶

Meşrutiyetin ilanıyla Osmanlı işçileri ve memurları arasında yurdun genelini saran ve eylül sonuna kadar sürecektir olan bir grev dalgası başlamıştır. İşçiler için şüphesiz ki bu grev dalgasının altında anayasanın tanıdığı özgürlükten ziyade %20'yi bulan enflasyon artışı ve hayat pahalılığı yatmaktaydı.²⁷ Memurlar ise yabancı uyruklu memurların fazla maaş alması ve kayırılmasından şikâyetçiydi.²⁸ Özellikle işçiler ekonomik taleplerinin yerine getirileceğini düşünmüşler fakat Meşrutiyetin ilanından sonra verilen vaatlerin yerine getirilmemesiyle birlikte²⁹ altı ay içinde 100'ü aşkın grev gerçekleştirmişlerdir.³⁰ Fakat unutulmamalıdır ki işçi ve memurlar grevi son çare olarak düşünmüş, grev öncesinde işverenlerine dilekçe vererek taleplerinin yerine getirilmesini yoksa greve gideceklerini belirtmişlerdir.³¹ Bu bakımdan bu grevlerin çoğunluğunun işçi ve memurların uzlaşacak bir makam bulamaması yüzünden cereyan etmiş olduğu anlaşılmaktadır.³²

1908 İlan-ı Hürriyet grevleri işçilerin kendiliğinden yaptığı, çoğunlukla örgütleyici bir güçten uzak hareketlerdir.³³ İlk olarak temmuzun sonunda Adalar'a gidecek olan İdare-i Mahsusa vapurları kaptan ve mürettebatı tedahülde kalan maaşları ödenmedikçe hareket etmeyeceklerini belirtmişlerdir.³⁴ Akabinde 11 Ağustos'ta Paşabahçe Şişe Fabrikası işçileri ücretlerinin %12,5 artırılması isteğiyle, sonrasında 13 Ağustos'ta İstanbul Cibali'deki tütün işçileri Tütün Rejisi'nin %50'lik zam teklifini yetersiz bularak greve gitmişlerdir.³⁵ 17 Ağustos'ta da Üsküdar-Kadıköy Su Kumpanyası işçileri greve gitmişlerdir.³⁶ 23 Ağustos'ta ise Yedikule İplik Fabrikası işçileri ile hamurkâr ve pişiriciler ücret tezyidi ve istirahat

22 Alpay Kabacalı, *Talât Paşa'nın Anıları*, İstanbul 2016, s. 167.

23 Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, İstanbul 2016, s. 39-40.

24 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul 2015, s. 146.

25 Hamalların bu eyleminin detayları için bkz. Can Nacar, "20.Yüzyılın Başında İstanbul Limanı: Hamallar, Dersaadet Rıhtım Şirketi ve Osmanlı Hükümeti", *Kebikeç*, Sayı: 41, Ankara 2016, s. 55.

26 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 98.

27 Yavuz Selim Karakışla, *a.g.m.*, s. 32. Ayrıca bkz. Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul 2015, s. 146. ve Mete Tunçay, "Cumhuriyet Öncesinde Sosyalist Düşünce", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, Cilt:1, s. 299.

28 Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 163.

29 Taner Aslan, *a.g.m.*, s. 45.

30 Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 146. 1908 Grevleri Kronolojisi için bkz. Zafer Toprak[Hakkı Onur], "1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler", *Yurt ve Dünya*, Sayı:2, Ankara 1977, s. 3-5.

31 Bu davranış Osmanlı işçisinin kafasında devletin otoritesini koruduğuna bir kanıt olarak gösterilmiştir. Bkz. Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, der. Erik Jan Zürcher ve Donald Quataert, İstanbul 2017, s. 45.

32 Taner Aslan, *a.g.m.*, s. 45-46.

33 Taner Aslan, *a.g.m.*, s. 47.

34 "Evvelki Akşam Adalara Hareket Edecek...", *Tanin*, No. 1, 4 Recep 1326, 19 Temmuz 1324, 1 Ağustos 1908, Cumartesi, s. 4.

35 Yavuz Selim Karakışla, *a.g.m.*, s. 32.

36 Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 48.

II. Meşrutiyetin İlanından Tatil-i Eşgal Kanunu'na (1909) Osmanlı Payitahtında İşçi Hareketleri

zamanlarının uzatılması talebiyle greve gittiler. Bu grevlerde işçileri Zaptiye Nazırı Sami Paşa ve Selim Sırrı (Tarcan) Bey gibi İttihatçılar yatıştırmaya çalışmıştır.³⁷ Grevlerle ilgili bilgileri Taner Aslan'ın *II. Meşrutiyet Dönemi İşçi Hareketleri ve Bu Hareketlerin Meydana Getirdiği Sorunlar Üzerine Bir Deneme* adlı makalesinde ve Yavuz Selim Karakışla'nın *Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923* adlı makalesinde görebilmekteyiz. 13 Ağustos'ta bir de Yunan kökenli bir tıp doktoru olan Arhangelos Gavril başkanlığında Anadolu Demiryolu Şirketi İşçileri Sendikası³⁸ kurulmuştu. Bu sendika Türk hatta belki Osmanlı bile olmayan eşhas tarafından yönetiliyordu.³⁹ Sendikal faaliyet yoluyla taleplerine ulaşmak isteyen demiryolu işçileri sendikadan 5 kişilik bir heyet yoluyla ücret artışı, adil çalışma şartları gibi isteklerini şirkete iletiler. Fakat bu heyetin ücret artışını kabul edip diğer isteklerden vazgeçmesi sendikada bölünmeye yol açtı. Nihayetinde heyetin yaptığı bu anlaşmayı sendika komitesi reddetti ve 14 Eylül'de grev ilan etti.⁴⁰ 15 Eylül tarihli *Tanin* gazetesinde greve dair ayrıntılar mevcuttur.⁴¹ 16 Eylül akşamı şirketin Genel Müdürü Huguenin'in daha az bir ücret artışı ile birlikte diğer talepleri de kabul etmesi ve Zaptiye Nazırı Sami Paşa'nın işçiler üzerindeki telkinleri sonucunda 17 Eylül'de bir trenin Pendik hattında yola çıkmasıyla grev sona erdi.⁴² Bu grevin bittiği gün Sirkeci'de Şark Şimendiferlerinde hükümetin baskısıyla sonlandırılan 3 günlük bir grev yaşandı.⁴³ Fransız imtiyazı Tramvay Şirketi ameleleri de ağustos ayında tatil-i eşgal yaptı.⁴⁴ Demiryolu ulaşımının kesilmesi en fazla Jön Türkleri ve hükümeti yıpratmıştı. Çünkü ulaşımın kesilmesi ulusal güvenliği tehdit etmiş, iktisadî olarak devleti zorlamıştı.⁴⁵ Yine 13 Ağustos'ta Sirkeci rıhtımında Rıhtım Şirketi'ne karşı kömürcülerin de katıldığı büyük çaplı bir liman işçileri grevi olmuştur. Bu grevi ise içinde Dr. Rıza Tevfik'in (Bölükbaşı) de bulunduğu bir İttihat-Terakki Komitesi greve devam edenleri tehdit ederek sonlandırmıştı.⁴⁶ Ayrıca bu esnada İstanbul'da yine polislin müdahale ettiği kadın tülbent işçilerinin de grevi olmuştur.⁴⁷ Görüldüğü üzere aslında toplumun siyasal gösteriler yoluyla taleplerini iletebilmelerinden hoşnut görünen hükümet, grevlerin kendi varlığına yönelik bir tehdit oluşturmasından çekinmiştir.

Anayasal özgürlüğün önde gelen savunucusu İttihat-Terakki Cemiyeti ise Meşrutiyet öncesinde hürriyet sloganlarıyla hareket etmesine ve toplumla birlikte Osmanlı işçilerinin de desteğini almasına rağmen işçilerin anayasal özgürlüğünün bastırılmasında rol oynamıştır.⁴⁸ İttihat-Terakki Cemiyeti'nin işçiler karşısında takındığı bu tavır, cemiyetin devlet aygıtına sahip olmaya başladığı andan itibaren özgürlükçü tutumunu yavaş yavaş değiştirdiğine bir örnek teşkil etmektedir. Quataert'a göre de bu olayların engellenmesinin sebebi olayların toplumu ayrıştırma ve toplum içi şiddete sebep olma ihtimali bulunmasıdır.⁴⁹ Zaten hükümet grevlerin şiddetinden duyduğu çekinceyi resmiyete dökecek ve İttihat-Terakki Cemiyeti'nin de desteğiyle 25 Eylül 1324 (8 Ekim

37 Taner Aslan, *a.g.m.*, s. 47.

38 1908 öncesi-sonrası sendikal hareketler hakkında detaylı bilgi için bkz. Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, der. Erik Jan Zürcher ve Donald Quataert, İstanbul 2017, s. 38-45.

39 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 76.

40 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 80.

41 "Anadolu Şimendiferi", *Tanin*, No. 46, 19 Şaban 1326, 2 Eylül 1324, 15 Eylül 1908, Salı, s. 3.

42 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 80-82. Ayrıca bkz. "Anadolu Şimendiferi Grevi", *Tanin*, No. 49, 22 Şaban 1326, 5 Eylül 1324, 18 Eylül 1908, Cuma, s. 2-3.

43 Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 33. Ayrıca bkz. "Şark Şimendiferleri", *Tanin*, No. 51, 24 Şaban 1326, 7 Eylül 1324, 20 Eylül 1908, Pazar, s. 7.

44 "Tramvay Arabacı ve Kondüktörleri", *Tanin*, No. 14, 17 Recep 1326, 1 Ağustos 1324, 14 Ağustos 1908, Cuma, s. 3.

45 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 84.

46 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 98.

47 Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 386.

48 Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 146.

49 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 77.

1908) tarihinde sendikaları fesheden, grev yapmayı neredeyse imkânsız hale getiren *Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat*'i çıkaracaktır.⁵⁰ Fakat 1908 Ağustos-Eylül aylarında ortaya çıkan bu sendikal bölünme ve grev dalgası etnik rekabeti kızıştırarak Türk milliyetçiliğine katkıda da bulunacaktır.⁵¹

4- 1908 Osmanlı Boykotu ve Liman İşçileri

Meşrutiyetin ilk büyük toprak kayıpları ekim ayında baş gösterdi. 5 Ekim'de Avusturya, Bosna ve Hersek vilayetlerini ilhak etti, sonraki birkaç gün içinde Bulgaristan istiklal ilan etti⁵², daha sonra ise Girit Yunanistan'la birleşme kararı aldı.⁵³ Ancak Girit'in kararını Avrupalı devletler ve Yunanistan hükümeti, Girit'in Yunanistan'a katılımıyla ilgili şartların henüz oluşmaması sebebiyle reddetti. Fakat adadaki Hristiyanların Müslümanlara uyguladıkları tedhiş yüzünden 1913 Atina Antlaşması'na kadar Girit sorunu kamuoyundaki yerini korudu.⁵⁴ Bilhassa Bulgaristan ve Bosna-Hersek'in kaybı, Osmanlı Devleti'nin eski kayıplarında olmadığı kadar toplumda öfke ve hiddet dalgası ortaya çıkardı. Bunun nedeni; birkaç ay öncesinde ilan edilen anayasal düzenin, kardeşlik ve refah vaat etmesine karşın, toprak kayıplarının yaşanmasıydı.⁵⁵

Toplumunun bilhassa Müslüman/Türk kesiminin, Avusturya ve Bulgaristan'a karşı gösterdiği ilk tepki bu ülke emtiasına yönelik boykot (*harb-i iktisadi*) uygulamak olmuştur. Bu kararın en keskin biçimde uygulanacağı alanlar dış ticaretin döndüğü limanlardı. Dolayısıyla İstanbul limanındaki işçiler de boykot hareketinde ön plana çıkacak ve bu hareketin nüfuzunu artıracaklardır. Ayrıca talepleri doğrultusunda boykot hareketini de kullanmayı ihmal etmeyeceklerdir.⁵⁶

İlhak kararının üzerinden 72 saat geçmeden İstanbul'da yığınlar Avusturya mağazalarına müşterilerin girişini engellemeye başladılar.⁵⁷ Bulgaristan'a yönelik tepki ise bu ülkenin bağımsızlık kararını onaylamayan Avrupalı Devletlerin sefaretlerine giderek gösterildi. İkdâm gazetesinin 7 Ekim tarihli nüshasında belirttiği üzere 6 Ekim gecesi Unkapanı ve Fatih gibi İstanbul mahallelerinde bir topluluk sırayla İngiltere ve Fransa sefarethanelerine giderek sefirlerle teşekkür etmiş ve nümayiş icra etmiştir.⁵⁸ Girit'e karşı da bilhassa Müslümanlar tepki göstermiş, ancak Osmanlı Devleti Girit'in hâlihazırda Osmanlı toprağı olarak kalmasından dolayı yeni bir sorun da istemediği için ihtiyatlı tutumunu sürdürmüştür.⁵⁹

10 Ekim tarihli *Tanin* gazetesinde Avusturya ve Bulgaristan emtiasına boykot çağrısı ile Bulgaristan'a gümrükte "muamele-i zecriye" çağrısı yapılmıştı.⁶⁰ Görüldüğü üzere basın kendiliğinden tepki gösterilerine başlayan yığınları mobilize etmeye çalışmıştır.⁶¹ Ayrıca

50 A. Gündüz Ökçün, *Ta'til-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler-Yorumlar*, Ankara 1982, s. 2.

51 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 84.

52 Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında Eylül ayının ortalarında gerçekleşen "Geşov Olayı" Bulgaristan'ın bağımsızlık sürecini hızlandırdı. Avusturya ve Bulgaristan krizleri için bkz. Y. Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu*, İstanbul 2004, s. 100. ve Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara 2014, s. 151-153.

53 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 103.

54 Umut Karabulut, *İzmir Kentinde Siyasi Protesto Kültürü (1908-1912)*, İstanbul 2014, s. 125-130.

55 Umut Karabulut, *a.g.e.*, s. 37-38.

56 Y. Doğan Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 211.

57 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 103.

58 "Nümayişler", İkdâm, No. 5162, 11 Ramazan 1326, 24 Eylül 1324, 7 Teşrin-i Evvel 1908, Çarşamba, s. 2. Ayrıca bkz. "Dün Geceki Nümayişler", *Tanin*, No. 68, 11 Ramazan 1326, 24 Eylül 1324, 7 Teşrin-i Evvel 1908, Çarşamba, s. 1.

59 Umut Karabulut, *a.g.e.*, s. 126.

60 "Ne Yapmalıyız?", *Tanin*, No. 71, 14 Ramazan 1326, 27 Eylül 1324, 10 Teşrin-i Evvel 1908, Cumartesi, s. 4. ve "Avusturya Vapurlarına Binmeyiniz!", *Tanin*, No. 71, 14 Ramazan 1326, 27 Eylül 1324, 10 Teşrin-i Evvel 1908, Cumartesi, s. 5.

61 Y. Doğan Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 14.

II. Meşrutiyetin İlanından Tatil-i Eşgal Kanunu'na (1909) Osmanlı Payitahtında İşçi Hareketleri

basın liman işçilerinden de Avusturya mallarına engel olmalarını talep etmişti.⁶² Bunun üzerine liman işçileri Lloyd Kumpanyası'na ait gemilerden yük taşımayı reddetmiştir. Böylelikle boykot hareketi ciddi boyutlara ulaşmış ve örgütlü, disiplinli bir hal almıştır.⁶³ Liman işçilerinin bu tavrı ayrıca Avusturya-Macaristan Ticaret Odası'nın hükümete işçilerin işe başlaması ve boykotun bitmesi için baskı yapmasına sebep oldu. Çünkü işçilerin bu eylemi Lloyd firması personelini maddi-manevi oldukça zorlamaktaydı.⁶⁴ 3 Kasım'da boykotu daha sağlam bir uygulama düzeyine kavuşturmak için kurulan İstanbul Boykot Sendikası ve İktisadi Harp Cemiyeti de Avusturya tüccarlarıyla iş yapanları teşhir ediyor, boykotu destekleyen tüccarlara da ruhsat veriyordu. Bilhassa İstanbul Boykot Sendikası'nda Kibar Ali ve Ziya Balcı gibi İttihatçı tüccarlar⁶⁵ vardı. 21 Kasım'a gelindiğinde sendikanın başarılı ve sebatkâr politikası sayesinde Lloyd artık kendi tayfalarıyla da mal boşaltamaz olmuştu. Hamallar da malların gümrük alanına girişini engelliyor, Lloyd dâhil bütün Avusturya gemilerine hizmet vermeyi reddediyordu. Ayrıca hamallar hükümetle ilişkilerinde de çok saldırgandı. Boykota hükümetin müdahalesini reddediyor ve çağırıldıkları halde Kâmil Paşa'nın huzuruna çıkmıyorlardı. Fakat kasım ayının sonunda yerli Rumlardan bazı mavnacıların Lloyd gemisinden boşaltma yapmaya başlamaları liman işçilerinin saflarını bölme tehlikesi yaratıyordu. Bu yüzden mavnacılar da boykot sendikasına getirilerek yemin etmeye zorlandılar. 4 Aralık'ta da Müslüman hamal ve mavnacılar Galata'ya girerek oradaki hamalları da sendikaya dâhil etti. Böylelikle sendikanın üye sayısı bir gecede 1.000'den 15.000'e çıkmıştı.⁶⁶

Avusturya ve Lloyd Kumpanyası boykotun şiddetinden ve liman işçilerinin sebatkârlığından korkmuştu. Boykotun son bulması için sürekli hükümete başvurmuştu. Örneğin kasımın son günü Kamil Paşa Lloyd'un zaptiye koruması altında kendi tayfasıyla boşaltma yapmasını önermişse de Zaptiye Nazırı, Lloyd tayfasını "kalabalıktan" koruyamayacağını bildirmiştir.⁶⁷ Zaten aralık ayına gelindiğinde boykottan dolayı Avusturya ticarethanelerinin zararı 40.000.000 Kron yani 1.865.000 Fransız lirasına erişmişti.⁶⁸ Aralıkta bu başarıyla birlikte boykot, sendikanın denetlemediği bütün mallara uygulanmaya başladı. Mavnacı ve hamallar sendikanın onayı olmadan taşıma yapmıyorlardı. Dolayısıyla tüccarlar için artık sendikaya üye olmak şart olmuştu.⁶⁹ 1909 yılının Ocak ayına gelindiğinde ise boykottan en ağır darbeyi yiyen⁷⁰ Lloyd Kumpanyası'nın zararı aylık 500.000 Kronu bulmuştu.⁷¹ Bu büyük kumpanyanın zararı, Osmanlı ithalatında %27,4 gibi bir paya sahip olan Avusturya'yı⁷² tedirgin etmişti. Bu yüzden 9 Ocak'ta Marki Pallavicini boykotun bitmesi için yeni ödünler verdi ve bunları Sadrazam'a kabul ettirdi. Ancak Dâhiliye Nazırı boykotun sadece toplum tarafından durdurulabileceğini düşünüyordu. Görüldüğü üzere Meşrutiyetin getirdiği özgürlükçü ortam ve toplumun kendisini ifade edebilme gücü, hükümet tarafından Batılı muhataplarına karşı bir koruma kalkanı olarak kullanılıyordu. Hükümet Batılı muhataplarının dediğini yapar gibi görünse de toplumun özgürlükçü taleplerine karışamayacağını söyleyerek adeta kendisini işin içinden sıyırmaya çalışıyordu. Hamallar da sendikanın ve Meclis-i Mebusan'ın kararı gelmeden boykotu bitirmeyeceklerini söylemişti.⁷³ Bilhassa sebatkâr bir boykot neferi

62 Y. Doğan Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 189.

63 Dr. Rıza Tevfik de boykot hareketinin düzene girmesi için uğraşanlardandı. Bkz. Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Ankara 1987, s. 105-106.

64 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 107.

65 İki de meşrutiyeti getiren Niyazi Bey değil halk olduğunu düşünüyordu. Bkz. Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Ankara 1987, s. 107.

66 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 107-109.

67 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 108-109.

68 "Ahenk Refikimizden:", *Serbesti*, No. 24, 15 Zilkade 1326, 26 Teşrin-i Sani 1324, 9 Aralık 1908, Çarşamba, s. 4.

69 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 109.

70 Y. Doğan Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 177.

71 "Lloyd'un Ziyanı:", *İkdam*, No. 5252, 16 Zilhicce 1326, 27 Kanun-u Evvel 1324, 9 Ocak 1909, Cumartesi, s. 3.

72 İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara 1981, s. 32.

73 Y. Doğan Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 204.

olan, sendikanın yürütme gücü, Galata hamallarının şefi Ali Ağa, Avusturya-Osmanlı Devleti barış yapılarına kadar boykotun devam edeceğini ama barış yapılır yapılmaz iki devlet bayraklarının yan yana dalgalandığı bir yürüyüş yapılacağını söylüyordu.⁷⁴ Zaten kendisi boykotun hamiyetli hamalları adına hürriyetperver ahaliden bir de saat hediye almıştı.⁷⁵ Zira Ali Ağa'nın da dediği gibi boykot 26 Şubat'ta imzalanan barış antlaşmasından sonra 27 Şubat'ta Rıza Tevfik'in de teskin edici konuşmasının yardımıyla sona ermiş ve gümrük ve rıhtım hamalları işe başlamıştır. Ancak bir kısım hamal ve mavnacılar boykot öncesinde aldıkları ücretler yükseltilmeden ve Lloyd içerisindeki Dalmaçyalılarla eşit kabul edilmeden boykotu durdurmuyordu. 11 Mart'a gelindiğinde artık İtalyan ve Rus şirketleri işçilerin taleplerinin çoğuna boyun eğmişti. 13 Mart'ta Lloyd da Dalmaçyalıların mavnalı hizmetini sonlandırmayı ve Dalmaçyalıların mavnalarını her iki tarafın da anlaşacağı bir fiyatla Osmanlı mavnacılarının satın almasını kabul etti. Buna karşılık mavnacılar Lloyd gemilerine hizmet vermeye söz verdiler. İstanbul'da ticaret normale dönmüştü.⁷⁶

Boycot esnasında liman işçileri kendi çıkarları için mücadele etmeyi unutmamışlardır. Örneğin Rıhtım Şirketi Aralık'ta Sadrazam'ın da desteğini alarak yüzer dokları kullanmaya kalktığında işçiler boykot lehine gösteriler yapıp taşımayı yaptırmamışlardı. Hamallar da 30 Kasım'da Sadrazam'ın Rıhtım Şirketi'ne müdahale eden hamalların kovulacağına dair emrini boykotun da desteğiyle dinlemediler. Bu sebatkâr duruş sayesinde tekellerini de geri kazandılar. Ayrıca boykotun bitiminden bir ay önce, kovulan 42 hamalın loncasının verdiği dilekçe doğrultusunda⁷⁷ Sadrazam şirketle görüşerek kovulanların 30'unun şirket bünyesinde 12'sinin gümrükte çalışması konusunda aracı oldu.⁷⁸ Boykot süresince bu hamallar kethüdalarını da şikâyet etmekte çekinmemişlerdir.⁷⁹ İstanbul ve Galata rıhtımındaki hamallar, 19 Mart'ta da hamaliye ücreti almalarına izin verilmediği için tatil-i eşgal yaptılar.⁸⁰ Kanunen grev yapmalarının yasak olduğu hatırlatılınca önce Galata⁸¹ sonra İstanbul rıhtımı hamalları işbaşı yapma sözü verdi.⁸² Ancak tekrar greve devam edip malları taşımadılar.⁸³ Üstelik gümrük hamalları taleplerini duyurmak için bir miting bile tertiplemişlerdi.⁸⁴ Bu grevin ne kadar sürdüğüne dair kesin bir bilgi olmamakla birlikte şirket ve hükümetin devam eden baskıları sonucu hamallar büyük olasılıkla taleplerine kavuşamamıştır.⁸⁵ Mavnacılar da sıklıkla taleplerini dile getirmişlerdir. Örneğin 3 Ocak'ta İkdâm gazetesindeki habere göre mavnacılar mavnaların artık daha büyük olduğu gerekçesiyle mavnalar için günlük 40, salapuryalar için günlük 25 kuruş zam istiyorlardı. Gazete bu rakamları fahiş bulmasına rağmen mavnacıların talebinin dikkate alınmasını ilgili kurumdan talep ediyordu.⁸⁶ Bir de mavnacılar taleplerini anayasa çerçevesinde meşrulaştırıyordu. Örneğin şubat ayında Yağ Kapanı İskeleyi mavnacıları Meşrutiyetin de ilanıyla yabancı mavnacılarla eşit şartlarda çalışmayı ve Fatih devrinden beri sürmekte olan haklarının iadesini istiyorlardı. Bunu da kendi bencil çıkarları için değil anayasal bir hak olarak talep ediyorlardı.⁸⁷ Bir de kendileri basında çıkan boykotu kendi çıkarları adına

74 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 109.

75 "Boycotaj", *Serbistî*, No. 24, 15 Zilkade 1326, 26 Teşrin-i Sani 1324, 9 Aralık 1908, Çarşamba, s. 4.

76 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 110-113.

77 Bu dilekçede Sadrazam'ın şirketle görüşmesi isteniyor, kovulan hamallar işe alınmazsa genel bir greve gidileceği yazıyordu. Bkz. Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Ankara 1987, s. 100.

78 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 100.

79 Y. Doğan Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 206.

80 Can Nacar, *a.g.m.*, s. 59. Ayrıca bkz. "Gümrük Hamallarının Tatil-i Eşgali", *Tanin*, No. 228, 26 Saferülhayr 1327, 7 Mart 1325, 20 Mart 1909, Cumartesi, s. 3.

81 "Hamalların Grevi", *Tanin*, No. 231, 29 Saferülhayr 1327, 10 Mart 1325, 23 Mart 1909, Salı, s. 4.

82 "Hamalların Grevi", *Tanin*, No. 233, 2 Rebiulevvel 1327, 12 Mart 1325, 25 Mart 1909, Perşembe, s. 3.

83 "Küçük Havadisler", *Tanin*, No. 237, 6 Rebiulevvel 1327, 16 Mart 1325, 29 Mart 1909, Pazartesi, s. 4.

84 "Mitingi Tertib Edenler", *Tanin*, No. 236, 5 Rebiulevvel 1327, 15 Mart 1325, 28 Mart 1909, Pazar, s. 3.

85 Can Nacar, *a.g.m.*, s. 60.

86 "Mavnacılar", *İkdâm*, No. 5248, 10 Zilhicce 1326, 21 Kanun-u Evvel 1324, 3 Ocak 1909, Cuma, s. 3.

87 Y. Doğan Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 209-210.

II. Meşrutiyetin İlanından Tatil-i Eşgal Kanunu'na (1909) Osmanlı Payitahtında İşçi Hareketleri

kullandıkları iddiasını da yalanlamıştır.⁸⁸ Bu da göstermektedir ki liman işçileri hem özgür basını takip ediyor hem de anayasal haklarını biliyordu.⁸⁹

5- 31 Mart Vakası ve Tatil-i Eşgal Kanunu

13 Nisan 1909 (31 Mart 1325) sabahı İstanbul'da Bab-ı Âli'de gerici nitelikte kanlı bir isyan yaşandı. İsyân sırasında "Şeriat isteriz!" naraları atıldıysa bile asıl sebep dini değil siyasiydi. İttihat-Terakki Cemiyeti karşıtlığı isyanın ana sebebiydi.⁹⁰

İsyana işçilerden bilhassa hamallar katılmıştır. Rıhtım hamallarının şefi Ali Ağa, isyana katılmamaları konusunda Kürt hamalları ikna maksadıyla kahvehaneye gönderilen Bedirhanizâde Ahmet Süreyya Bey'in sözünü keserek Rumeli ordusundan korkmadıklarını söylemiştir.⁹¹ Hareket Ordusu isyanı bastırıldığında⁹² Birinci Divan-ı Harb-i Örfî'de Ali Ağa bu galeyana getirici sözleri yüzünden yargılanıp 3 sene kalebentliğe mahkûm edilmiş,⁹³ Ali Ağa ile birlikte 14 hamal daha tutuklanıp sürgüne gönderilmiştir. Hamalların isyana katılımının sebebi muhakkak ki iktidar değişikliği ile daha fazla söz sahibi olabileceklerini düşünmeleridir.⁹⁴ Ama isyanın başarısızlığı sonrasında birçok hamal tutuklanıp sürgüne gönderilmiş, İttihat-Terakki Cemiyeti'ni destekleyen *Tanin* gibi basın organlarında hamalları hedef alan makaleler çıkmaya başlamıştır.⁹⁵ Haziran'da ise 1907 Talimatnamesinin genişletilip onaylanmasıyla birlikte 8 Temmuz'da son kez iş bırakan hamallar temmuz ortasında yine eylemlerini sonlandırmak zorunda kalmışlardır.⁹⁶ Bu sırada zaten meşrutiyetten beri mecliste konuşulmakta olan işçi, sendika sorunları⁹⁷ hat safhaya çıkacak ve grevlerin devlete verdiği zararlardan ve 31 Mart Olayı'nın getirdiği atmosferden dolayı 9 Ağustos'ta kanun-u muvakkat kanun haline getirilecek ve *Tatil-i Eşgal Kanunu* mecliste kabul edilecektir.⁹⁸ Bu kanunla kamu hizmeti gören tüm kurumlarda grev yasaklanacak ve sendikalar feshedilecektir.⁹⁹ Grevlerin hızı kesilecek ve sonraki dönemde grev sayısında hatırı sayılır bir düşüş yaşanacaktır.¹⁰⁰

6- Sonuç

'İşçi sınıfı' kavramı, kapitalizmin ve sanayileşmenin gelişmesiyle ortaya çıkan ve emeğini satarak geçinen işçi kesimini tanımlar.¹⁰¹ Osmanlı ekonomisinin yapısı ise işçi sınıfının oluşumunu engellemiş, ancak Tanzimat Dönemi'yle birlikte küresel ekonominin Osmanlı topraklarına girmeye başlaması ile ücretli sanayi işçisi sınıfı oluşmaya başlamıştır.¹⁰² 1908'de meşrutiyetin ilanıyla birlikte ise özgür basın unsurlarının ve cemiyetlerin sayısında patlama yaşandığı gibi işçi dernekleri ve siyasi kuruluşlar da ortaya çıkmıştır.

1908 dönemi Osmanlı-Türk işçisi için ergenleşme dönemidir.¹⁰³ Özellikle Meşrutiyetin

88 Y. Doğan Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 209.

89 Y. Doğan Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 197-210.

90 Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 202.

91 Can Nacar, *a.g.m.*, s. 61.

92 Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 151.

93 "Birinci Divan-ı Harb-i Örfî", *Tanin*, No. 263, 7 Cumadelevvel 1327, 14 Mayıs 1325, 27 Mayıs 1909, Perşembe, s. 2.

94 Can Nacar, *a.g.m.*, s. 61-62.

95 "Hamal Esnafı", *Tanin*, No. 254, 28 Rebiülahir 1327, 5 Mayıs 1325, 18 Mayıs 1909, Salı, s. 4.

96 Can Nacar, *a.g.m.*, s. 63.

97 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt:1İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul 2009, s. 278-279.

98 Taner Aslan, *a.g.m.*, s. 54. Mecliste kanun görüşmeleri için bkz. A. Gündüz Ökçün, *Ta'til-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler-Yorumlar*, Ankara 1982, s. 5-132.

99 Hakkı Onur [Zafer Toprak], "1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler", *Yurt ve Dünya*, Sayı:2, Ankara 1977, s. 23.

100 Yavuz Selim Karakışla, *a.g.m.*, s. 37.

101 Erol Demir, "Türkiye'de İşçileşme Süreçleri", *Toplum ve Bilim*, Sayı:66, İstanbul 1995, s. 70.

102 Yavuz Selim Karakışla, *a.g.m.*, s. 28.

103 Cem Doğan, "II. Meşrutiyet Dönemi Çalışma Hayatına Bakışlar: Gümrük Hamalları Grevi Örneği", *Tarihçiliğe*

ilanıyla ortaya çıkan ekonomik taleplere dayalı grevler, yaptığı uluslararası ticaret anlaşmalarıyla Batılılaşma aşamasına girmiş Osmanlı ekonomisinin, işçiler üzerindeki etkisiyle kendiliğinden ortaya çıkmıştır. İttihat-Terakki Cemiyeti de toplumu ayrıştırma tehlikesini fark edene kadar grevleri hürriyetin gereği olarak görmüş ve desteklemiştir.¹⁰⁴ Ancak grevlerin şiddetinden çekinen hükümet ve cemiyet şiddet kullanarak grevleri bastırmaya çalışmış, bu durum işçilerin de karşı şiddet uygulamasına ve asayiş bozmasına sebep olmuştur.¹⁰⁵ Yalnızca işçi sınıfına ait bu grevler daha kolay bastırılmasına karşın boykot gibi tüm kamuoyunun desteğini alan bir hareket kolay bastırılmazdı. Dolayısıyla boykottan faydalanan İstanbul liman işçileri, boykotu sahiplenip bir yandan da onu, kendi talepleri adına kullanmışlardır.¹⁰⁶ Boykot yardımıyla aralıklarla da olsa tekellerini geri kazanabilmişlerdir. Bu da kanun-u muvakkata rağmen Meşrutiyet'in ilanından Tatil-i Eşgal Yasası'na kadar olan sürede liman işçilerinin karlı çıktığını göstermektedir.¹⁰⁷ Özellikle hamallar, 31 Mart Vakası ve mezkûr yasa ile yapılan tutuklama, sürgün ve kısıtlamalardan sonra, sayıları azalsa da, grev ve sendikal haklar gibi Batı kaynaklı protesto kültürünü devam ettirmişler ve sonraki dönemlerde işçi hakları adına mücadele etmeye devam etmişlerdir.¹⁰⁸

7-Kaynakça

A. Gazeteler

İkdam

Serbestî

Tanin

B. Döneme Dair Gazetelerde Yer Alan Haberler

"Ahenk Refikimizden:", *Serbestî*, No. 24, 15 Zilkade 1326, 26 Teşrinisani 1324, 9 Aralık 1908, Çarşamba, s. 4.

"Anadolu Şimendiferi", *Tanin*, No. 46, 19 Şaban 1326, 2 Eylül 1324, 15 Eylül 1908, Salı, s. 3.

"Anadolu Şimendiferi Grevi", *Tanin*, No. 49, 22 Şaban 1326, 5 Eylül 1324, 18 Eylül 1908, Cuma, s. 2-3.

"Avusturya Vapurlarına Binmeyiniz!", *Tanin*, No. 71, 14 Ramazan 1326, 27 Eylül 1324, 10 Ekim 1908, Cumartesi, s. 5.

"Birinci Divan-ı Harb-i Örfî", *Tanin*, No. 263, 7 Cumadelevvel 1327, 14 Mayıs 1325, 27 Mayıs 1909, Perşembe, s. 2.

"Boykotaj", *Serbestî*, No. 24, 15 Zilkade 1326, 26 Teşrinisani 1324, 9 Aralık 1908, Çarşamba, s. 4.

"Dün Geceki Nümayişler", *Tanin*, No. 68, 11 Ramazan 1326, 24 Eylül 1324, 7 Ekim 1908, Çarşamba, s. 1.

"Evvelki Akşam Adalara Hareket Edecek...", *Tanin*, No. 1, 4 Recep 1326, 19 Temmuz 1324, 1 Ağustos 1908, Cumartesi, s. 4.

Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan, der. Hasan Bahar, Konya 2013, s. 548.

104 Taner Aslan, *a.g.m.*, s. 61.

105 Taner Aslan, *a.g.m.*, s. 62.

106 Y. Doğan Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 206-213.

107 Mehmet Emin Elmacı, "1908 Avusturya Boykotunda Liman İşçileri", *Kebikeç*, Sayı: 5, Ankara 1997, s. 162.

108 Can Nacar, *a.g.m.*, s. 64-65.

II. Meşrutiyetin İlanından Tatil-i Eşgal Kanunu'na (1909) Osmanlı Payitahtında İşçi Hareketleri

- “Gümrük Hamallarının Tatil-i Eşgali”, *Tanin*, No. 228, 26 Saferülhayr 1327, 7 Mart 1325, 20 Mart 1909, Cumartesi, s. 3.
- “Hamal Esnafı”, *Tanin*, No. 254, 28 Rebiülahir 1327, 5 Mayıs 1325, 18 Mayıs 1909, Salı, s. 4.
- “Hamalların Grevi”, *Tanin*, No. 231, 29 Saferülhayr 1327, 10 Mart 1325, 23 Mart 1909, Salı, s. 4.
- “Hamalların Grevi”, *Tanin*, No. 233, 2 Rebiülevvel 1327, 12 Mart 1325, 25 Mart 1909, Perşembe, s. 3.
- “Küçük Havadisler”, *Tanin*, No. 237, 6 Rebiülevvel 1327, 16 Mart 1325, 29 Mart 1909, Pazartesi, s. 4.
- “Lloyd’un Ziyarı”, *İkdam*, No. 5252, 16 Zilhicce 1326, 27 Kânunuevvel 1324, 9 Ocak 1909, Cumartesi, s. 3.
- “Mavnacılar”, *İkdam*, No. 5248, 10 Zilhicce 1326, 21 Kânunuevvel 1324, 3 Ocak 1909, Cuma, s. 3.
- “Mitingi Tertib Edenler”, *Tanin*, No. 236, 5 Rebiülevvel 1327, 15 Mart 1325, 28 Mart 1909, Pazar, s. 3.
- “Ne Yapmalıyız?”, *Tanin*, No. 71, 14 Ramazan 1326, 27 Eylül 1324, 10 Ekim 1908, Cumartesi, s. 4.
- “Nümayişler”, *İkdam*, No. 5162, 11 Ramazan 1326, 24 Eylül 1324, 7 Ekim 1908, Çarşamba, s. 2.
- “Şark Şimendiferleri”, *Tanin*, No. 51, 24 Şaban 1326, 7 Eylül 1324, 20 Eylül 1908, Pazar, s. 7.
- “Tramvay Arabacı ve Kondüktörleri”, *Tanin*, No. 14, 17 Recep 1326, 1 Ağustos 1324, 14 Ağustos 1908, Cuma, s. 3.

C. İkincil Kaynaklar

- Ahmad, Feroz (2016). *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Akşin, Sina (2014). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Aslan, Taner (2009). “II. Meşrutiyet Dönemi İşçi Hareketleri ve Bu Hareketlerin Meydana Getirdiği Sorunlar Üzerine Bir Deneme”, *OTAM*, Sayı: 25, 33-63.
- Çetinkaya, Y. Doğan (2004). *1908 Osmanlı Boykotu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Demir, Erol (1995). “Türkiye’de İşçileşme Süreçleri”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 66, 69-85.
- Devellioğlu, Ferit (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Dıġırođlu, Filiz (2014). “Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912)”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 43, 227-272.
- Doğan, Cem. “II. Meşrutiyet Dönemi Çalışma Hayatına Bakışlar: Gümrük Hamalları Grevi Örneği”, *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Nejat Göyünç’e Armağan*, der. Hasan Bahar, Konya 2013, s. 539-548.

- Elmacı, Mehmet Emin (1997). "1908 Avusturya Boykotunda Liman İşçileri", *Kebikeç*, Sayı: 5, 155-162.
- Kabacalı, Alpay (2016). *Talât Paşa'nın Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kansu, Aykut (2015). *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karabulut, Umut (2014). İzmir Kentinde Siyasi Protesto Kültürü (1908-1912), Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Karakışla, Yavuz Selim. "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, der. D. Quataert ve E. J. Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 27-54.
- Koç, Yıldırım (2013). "II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki ve Osmanlı İşçi Sınıfı", *Bilim ve Ütopya*, Sayı: 233, 1-5.
- Koç, Yıldırım (2003). *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Nacar, Can (2016). "20. Yüzyılın Başında İstanbul Limanı: Hamallar Dersaadet Rıhtım Şirketi ve Osmanlı Hükümeti", *Kebikeç*, Sayı: 41, 51-66.
- Onur, Hakkı (1977). "1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler", *Yurt ve Dünya*, Sayı: 2, 277-295.
- Ortaylı, İlber (1981). İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Ökçün, A. Gündüz (1982). *Ta'til-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler-Yorumlar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Quataert, Donald (1987). *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadî Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Yurt Yayınları, Ankara.
- Toprak, Zafer (2016). *Türkiye'de İşçi Sınıfı 1908-1946*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, Tarık Zafer (2009). *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt:1 İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tunçay, Mete (1978). *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Tunçay, Mete. "Cumhuriyet Öncesinde Sosyalist Düşünce", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Cilt:1, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, ed. T. Bora ve M. Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 296-309.
- Yıldırım, Kadir (2013). "II. Abdülhamid Dönemi İstanbul'unda İşçi Hareketleri", *I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu*, Sayı: 1, 311-323.
- Zürcher, Erik Jan (2015). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.